

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA MITİK YOLCULUKTA TABİAT OLAYLARI

Natural Events During The Mystical Journey From Central Asia To Anatolia

Yrd. Doç. Dr. Fatma Ahsen TURAN*

ÖZ

Orta Asya'da güneş, ay, güneş ve ay tutulması, yıldırım ve gökkuşağı ile ilgili inanışlar Gök Tanrı inancı ile ilgilidir. Türklerin inanışlarında Orta Asya'dan itibaren Anadolu'ya kadar uzanan uzun zaman sürecinde "Gök" kutsaldır. Eski Türklerin inanç sisteminde Tanrı göğün en üstündedir. Göğün bütün kâinatı kucaklaması, kötülüğün kaynağı olan karanlığı kovan güneşi, ay ve yıldızları katlarında bulundurması, Türk inanç ve düşünce sisteminde göğün statüsünü bize anlatmaktadır. Halk göğe ve gök cisimlerine, gökyüzünde meydana gelerek yeryüzünü etkileyen tabiat olaylarına Türk inanç platformunda bir statü kazandırmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı gökyüzü, güneş, ay ve bazı tabiat olayları ile ilgili inanışlar ve ritüeller oluşmuştur. Türk mitolojisinde güneş, ay ve diğer gökyüzü cisimleri ile ilgili yaradılış, ay ve güneş tutulmasını izah eden çeşitli anlatılar mevcuttur. Bütün bu anlatılar ve ritüeller Türklerin kozmolojik düşüncelerini belirtmesi bakımından önemlidir. Türklerin güneş ve diğer nesnelere hürmet göstermesi, Tanrının onlara verdiği inanan olağanüstü özelliklerinden ileri gelmektedir. Bunların neticesinde, Orta Asya inanç ve ritüelleri ile günümüz ritüelleri arasında bir süreklilik olduğunu gözlemlemekteyiz.

Anahtar Kelimeler

Tabiat olayları, halk inanışları, mit, güneş, ay, şimşek, gökkuşağı, yağmur

ABSTRACT

In Central Asia, the beliefs about the sun, the moon, the solar and lunar eclipse, thunderbolts and rainbow are related to the belief of Gök Tanrı (the Sky God). In Turkish beliefs, in the long period from Central Asia times until the settlements in Anatolia, the Gök was sacred. According to the Ancient Turks' beliefs, Tanrı (God) is in the highest part of the sky. The fact that the sky embraces all the universe and houses the sun, the moon and the stars that drives away the darkness, the source of evil, explains why the Turks hold the sky in the high esteem. People have given a high status to the sky, the heavenly bodies and the natural events happening in the sky and influencing the surface of the world. As a result, some beliefs and rituals about the sky, the sun, the moon and certain natural events have come into being. In the Turkish mythology, the creation of the sun, the moon and the other heavenly bodies as well as eclipses are mentioned.

All these beliefs and rituals are of great importance in that they explain the cosmological understanding of the Turks. The Turkish respect for the sun and other heavenly bodies stems from their extraordinary qualities believed to be given by God. We see close ties between Central Asian beliefs and rituals in the past and the rituals today.

Key Words

Natural Events, folk beliefs, myth, sun, moon, lightning, rainbow, rain

Giriş

Eflatun, Fontenelle, Müller, Durkheim, Jung, Campbell, Frazer ve pek çok araştırmacı, bilim adamı, mitolojiyi tanımlamıştır. Bunların arasında Frazer, mitolojiyi doğanın dünyasını açıklamak için ilkel arayış içindeki çaba olarak tanımlar (Campbell, 2000: 426). Gerçekte "yaşayan mitoloji" daima bir külte bağlıdır ve dini bir davranışı doğrulamaktadır (Eliade, 1990: 77). Mit, ilkel bir toplulukta var olduğu haliyle yalnız anlatılan bir öykü değil yaşayan bir gerçek-

liktir. Mitlerin insanın yazgısını sürekli etkileyen canlı bir gerçeklik olduğuna inanılır. Yani mit bir simge değil, nenenin doğrudan ifadesidir; bilimsel ilgiyi doyurmaya yönelik bir açıklama değil, uzak geçmişteki bir gerçekliğin anlatı biçiminde yeniden yaşatılmasıdır (Malinowski, 2000: 98, 99). K. Levi Strauss, mitin aynı derecede eski dönemi anlattığı kadar şu anı ve geleceği de izah ettiğini belirtir (Strauss, 1985: 186).

Dünya mitolojileri üzerine yazılan kitaplarda "kozmoğoni" yani gök ile yer-

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi aturan@gazi.edu.tr / edebiyatr@hotmail.com

yüzü varlıkları üzerine inanış ve düşüncelere de büyük ölçüde yer verilmiştir. Geniş ve derin tarih temeline dayanan Türk düşüncesinde de kozmogoni ile ilgili pek çok bilgi mevcuttur. Bu bağlamda kozmogonik mitoloji bize, Türklerin kültürlerini, sosyal teşkilatlarını ve dini hayatlarını anlamamıza imkân vermektedir (Eliade, 1990: 83). Astral mitler, astral kültürlerle ilgili ritüel ve merasimlerin menşeyini arkaik köklerini, gelişim ve ölümünü belli eden mitlerdir. Bu mitler yıldızlar, gezegenler, gök cisimleri hakkında bilgiler vererek onların kültleşmesini izah ederler (Alizade, 2009: 132).

Tabiat güçleri olarak bilinen natur-mitolojik unsurlar Türk mitolojisinin en eski katmanlarını oluşturmaktadırlar. Zamanla bu mitolojik olgular yeni yeni öğeler kazanarak yenileşme ve değişme sürecinden geçseler de eski yapılarını az da olsa koruyabilmişlerdir (Bayat II, 2007: 153). Orta Asya'da güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü fırtına ve gök kuşağı ile ilgili inanışları Gök Tanrı inancı ile ilgilidir. Türkler'in inanışlarında Orta Asya'dan itibaren Anadolu'ya kadar uzanan uzun zaman sürecinde gök kutsaldır. Gök halk tarafından koruyucu iye olarak kabul edilmiştir. Eski Türklerin inanç sisteminde Tanrı göğün en üstündedir. Göğün bütün kâinatı kucaklaması, kötülüğün kaynağı olan karanlığı kovan güneş, ay ve yıldızları katlarında bulundurması, Türk inanç ve düşünce sisteminde göğün statüsünü bize anlatmaktadır. Bugün Anadolu'da dua ederken el açıp gökyüzüne bakılması, sadece Tanrı'nın yukarıda bulunduğu inancının kalıntıları mıdır yoksa göğün kutsanmasından kalan izler midir? (Kalafat, 1995: 36). Bu sorunun cevabı için Anadolu'daki İslamiyet çerçevesinde değerlendirdiğimiz inanç ve ritüellere bakmamız gerekmektedir. Bu inanç ve ritüellerin, eski inanç bakiyeleri olduğunu ve İslami bilgiler içinde eritilerek, İslama aitmiş gibi yaşatıldığını görmekteyiz.(1) Arkaik kültürlerle baktığımızda da yerle gök

arasındaki iletişimin somut ve kişisel bir çıkış için değil, gökte olduğu varsayılan Tanrı veya Tanrılarla iletişim kurmak için kullanıldığını söyleyebiliriz (Eliade, 1999: 297).

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan güzergâh ve zaman dilimi içinde ortaya çıkan inanışlar süreklilik arz etmiştir. Halk göğe ve gök cisimlerine, gökyüzünde meydana gelerek yeryüzünü etkileyen tabiat olaylarına, Türk inanç sisteminde bir statü kazandırmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı gökyüzü, güneş, ay ve bazı tabiat olayları ile ilgili inanışlar, yaptırımlar ve ritüeller oluşmuştur.

Güneş ve Ay İle İlgili İnanışlar

Eski Türk inanışlarında ay ve güneş ile ilgili inanışlar birbirinden ayrılmaz, birlikte zikredilir. Ay ve güneşin iki kardeş olduğuna inanılır. Ayrıca güneş dişiyi, ay erkeği; güneş anayı, ay babayı; güneş sıcaklığı, ay soğukluğu; güneş güneyi, ay kuzeyi sembolize eder (Ögel II, 1995: 187, 188).

Güneş, ay ve yıldızlara olan saygı Türklerin günlük hayatını fevkalade etkilemiştir. Mesela Hunlar, herhangi bir işe başlarken güneşin ve ayın durumuna bakmışlar ve önemli kararları yıldızların durumlarını da yorumlayarak vermişlerdir (Türkmen, 1974: 159). Delikanlılar yemin edip and içerken "Güneş bizi görüyor" demişlerdir (Ögel, 1995: 191). Türkler, koruyuculuk vasfının Tanrı tarafından güneşe verildiği gibi kağanlara da verildiğine inandıklarından kağanlarını güneşle özdeşleştirmişlerdir. Koruyuculukta kağan da güneş gibidir inancıyla her ikisine de hürmet edilmiştir. Bu fikri teyit eder nitelikte Altay Türeyiş destanında "Ay ile güneşin kendilerinin bir güçleri olmadığı, onların yalnızca Tanrı'nın verdiği ışık ile sıcaklığı yansıttıkları bilgisi de kayda değer niteliktedir (Ögel, 1995: 188).

Türk mitolojisinde güneş, ay ile ilgili yaradılış, ay ve güneş tutulmasını izah eden çeşitli anlatılar mevcuttur: Tanrı

güneş ve ayı insanların ısınmaları ve aydınlanmaları için vermiştir. Güneşin ve ayın yaradılışı ile ilgili bir Altay efsanesi şöyledir: “Önceleri ne ay ne de güneş varmış. İnsanlar, havada uçarlarmış. Uçarken de çevrelerine ışık saçar ve sıcaklık verirmiş. Bunun için de güneş gerekli olmamış. Ancak içlerinden biri hastalanmış ve onu iyileştirememişler. Bunun üzerine Tanrı insanlara bir hediye göndermiş. Tanrı'nın gönderdiği hediye büyümüş ve iki büyük ayna olmuş. Bu aynalar gökyüzüne çıkıp çevreye ışık saçmaya başlamışlar. Gökler ve yerler aydınlanmış ve ısınmış. O günden bu yana gökteki iki ayna yani güneş ve ay dünyayı aydınlatıp ısıtmaktadır (Ögel, 1995: 188). Ayın küçülmesi, eksilmesi ile ilgili anlatılar da Türk toplulukları arasında mevcuttur. Bu anlatılara göre ayı, gökte dolunay olduğu zamanlarda yiyen kurtlar ve ayılar mevcuttur. Kurtlar tarafından yenen ay, yaralarını iyileştirdikten sonra tekrar ortaya çıkmaktadır (Ögel, 1995: 199).

Eski Türklerde tabiata unsurlarına dolayısıyla güne ve aya olan saygı ve hürmetin tezahürü olarak destanlarda ay ve gün isimlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Oğuz Kağan Destanında Oğuz Kağan'ın annesinin ismi Ay Kağan, çocuklarının isimleri ise Kün, Ay, Yıldız, Kök, Tağ, Tengiz'dir. Manas Destanında Ay Çörök, Ay Hanım (Ayayım), Ay Koca, Ay Kulak, Ay Mergen, Altın Ay ve Ay Han; Maaday Kara Destanında Ay Han; Başkurt Türklerinin Akbuzat Destanında Ayhılıv; Alpamış Destanında Berçinay; Altın Arığ Destanında Ay Han, Ay Çarlı Han, Ay Kara Taş; Bozoğlan (Yusuf Ahmet Bey) Destanında Ay Han; Goroğlu Destanının Özbek versiyonunda Hilalay, ayla ilgili isimlerden birkaçıdır (Ergin,1998; Özkan, 1997; Naskali, 1999; Çobanoğlu, 2003; Ergun,1998: Yıldız,1995; Özkan 1998). Ay Kağan, Ay Manıs ve Ay Sologoy da destana isimlerini vermişlerdir.

Tabiatla içiçe yaşayan Altay Türk-

lerinin Destanlarında ay, gün ve yıldızlarla ilgili inanışlar ve ritüeller de yer almaktadır. Destanlarda yer alan “Ayılı güneşli Altay” Altaylardaki refah ve mutluluğu anlatma açısından önem taşımaktadır. “Ayılı güneşli yerden gelen / halk oynuyor, eğleniyormuş. / Güneşli yerde neyi yapıyorlarsa/ Onu yapıp duruyorlarmış (Dilek, 2002: 97) dizeleri de yukarıdaki fikrimizi destekler niteliktedir. Er Samır destanında da “Ayı güneşli selamladı / Dua ediniz diye dilekte bulundu” (Dilek, 2002: 48) dizelerinde aya ve güneşe gösterilen saygı ve onlara gösterilen saygının duaların kabulündeki rolü dile getirilmektedir. Kan-Kaçıkay destanında da Kan-kaçıkay Altay'a sağ salım gidebilmek için “sabah doğan güneş Birkan'a, akşam çıkan ay Birkan'a” dua eder (Dilek, 2007: 239). Oçı-Bala destanında da ayın ve güneşin gücünü vurgulamak için Oçı- Bala'dan bahsedilirken “ aydan güneşten dualı yaratılmış” ifadesi yer alır (Dilek, 2007: 105).

Ayla ilgili inanışlar güneşle ilgili inanışlara nispeten daha fazladır. Bu da ayın dünyamıza yakın olması, semada yerinin ve şeklinin değişmesi ve geceleri ortaya çıkararak yeri aydınlatmasından kaynaklanmaktadır (Bayat I, 2007: 268). Ayın doğup batması eski Türklerde ölüp dirilme olarak algılanmıştır. Bu sebeple mitolojik bir simge olan “*dolunay*”, Türk halk inançlarında yaşlanma, ölüm “*yeni doğan ay*” yenilenme, gençleşme, dirilme, “*hılal*” de olgunlaşma gibi anlamlar kazanmıştır (Bayat I, 2007: 268). Altay destanlarından “Kögüdey Kökşin le Boody-Koo” da ayın ve güneşin ölüyü diriltme gücünden bahsedilir. Destanda Kara Taacı eşi Kögüdey Kökşin'in öldüğünü anlayınca ayı ve güneşi indirerek kocasını diriltir (Dilek, 2007: 445). Her ayın başlangıcı yeni doğuma, dirilişe işaret olmuştur. Ayın gizemli dünyası Türklerce keşfedilmiş ve ezoterik bilgilerin sözlü kültüre yansımaları şeklinde varlığını göstermiştir (Bayat I, 2007: 268).

Türk mitolojik tasavvurlarında ayın

çoğu kez kadın veya bakire kız olarak bilinmesi onun mitolojik ana kültürle birebir ilişkili olması fikrini doğurur. Diğer yandan ayın simgesi olan boğanın erkek olması hiç de mitolojideki zıtlık değil, sadece ay merkezli mitlerin transformasyonu ile orantılıdır (Bayat I, 2007: 271).

Malçı Mergen destanındaki “ Ay eski iken yaklaşma / Ayın dolunay vakti yaklaşıp / Derin uykuda olduğu zamandır / Bu zamanlar tutabilirsen zafer senin olur (Dilek, 2002: 242) dizelerinde Hunlarda da örneklerini gördüğümüz aya ve güneşe göre işe başlama inancı işlenmiştir. Etnografik literatürde de Altaylıların, dolunayın insanlara yardım ettiğine inandıkları hakkındaki bilgiler mevcuttur. Ancak inanca göre her ayın sonuna doğru yeryüzüne çok sayıda kötü ruh gelir. Bu sebeple ayın sonu korkunç kabul edildiğinden önemli merasimler yapılmaz, önemli işler ertelenir (Bayat I, 2007: 270; Çançibaeva, 1978: 101).

Bugünkü ay yıldızımıza benzeyen ve gökte gün ile ayın kavuşmasını temsil eden bir motif MÖ. I. binyılda, proto-Türk olarak bilinen Chouların baş bayrağında yer alıyordu. Gündüz ve gece aralıksız devam eden parlaklığın simgesi olan astral motifler, o devirden beri daima proto-Türk, Türk ve akraba milletlerin simgeleri arasında yer almıştır (Esin, 2004: 59).

Rövşen Alizade'nin bilgi verdiği Azerbaycan masallarından astral karakter taşıyan “Şems-Kamer” masalında da güneş ve ay, gökyüzü ve yıldızlar astral anlamda tasvir edilmiştir (Alizade, 2009: 132-133).

Ay ve güneşle ilgili inanışlar Orta Asya'dan Anadolu'ya süreklilik göstererek yaşamaya devam etmiştir. Tosya'daki bir inanışa göre, güneş dünyayı bekleyen bir kızmış. Durmadan nakış işlemiş. Kendisine bakmaya kalkanların gözlerine iğnelerini batırılmış. İşte bunun için güneşe bakılamazmış. Mudurnu'daki bir inanışa göre de Tanrı ayı erkek, güneşi kız yaratmış. Aya gece, gü-

neşe gündüz gezmelerini emretmiş. Kız gündüz yüzünü göstermekten utandığı için Tanrı onun yüzüne bir avuç iğne atmış. Güneşin lekeleri bundanmış. Ay da buna gülmüş. Dolunayın gülen yüze benzemesi de bu sebeple imiş (Özdemir, 1995: 44). Ayın yüzündeki lekeler de halk arasında şöyle izah edilmektedir: Bir gün ay, güneşe takılmak istemiş. Güneş de bu esnada ekmek hamuru yoğuruyormuş. Güneş ayın bu tavrına çok kızmış ve ayın yüzüne hamurlu elleriyle vurmuş parmak izleri de ayın yüzünde leke olarak kalmış (Taner, 1982: 11). İslâmî karakter taşıyan bazı rivayetlere göre, Allah gündüz ve geceyi birbirinden ayırt etmek için Cebrail'in kanadıyla ayın yüzünü silmiş, böylece ayın ışığı azalmış ve üzerinde lekeler meydana gelmiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed, aya benzetilmektedir ve onun ayı bölme mucizesine dayanan bir inanışa göre de ay bölününce bu parçalar Hz. Muhammed'in göğsüne inmişler; lekeler, Hz. Peygamberin bunlar üzerinde bıraktığı izlerden çıkmıştır (Yeniterzi, 1993: 309, 310; Koç, 2000: 52).

Anadolu'da güneş doğmadan yaktan kalkmak inancı yaygındır. Aynı şekilde güneşin batış saatlerinde de uyumak iyi değildir düşüncesi ile uyuyanlar uyandırılır. Güneş doğmadan işyeri açmak, evin kapısını açmak ve işe başlamanın bereket getireceği inancı Anadolu'nun genelinde yaygındır (Kalafat, 1995: 38).

Halk inanışlarında yeni doğan ayı ilk gören kişinin durumu ayın yeniden doğuşuna kadar değişmez. Örneğin kişi, ayı gördüğünde oturuyorsa bir ay boyunca oturur. Gülerken gördü ise bir ay boyunca güler (Soyyanmaz, 1972: 63). Yine yeni ay zamanı tecrübe edilen ve uğurlu olduğuna inanılan kişi, karanlık olmadan eve çağırılır. Çağırıldığı eve uğur ve bolluk getireceğine inanılmaktadır (Taner,1982b: 20). Doğu Karadeniz köylerinde ayla ilgili pek çok inanç vardır. Ayın yeni doğuşu uğur ve verim-

lilik belirtisi sayılar. Bu sebepten tohum ekilirken, ekinler biçilirken “ayın yeniye geçmesi” ne yani yeni görünmesine önem verilir. Ay ve ayın yörüngesi üzerindeki yürüyüşü ekim ve hasat zamanlarının belirlenmesinde önemli unsurlardan biridir (Eyuboğlu, 1987: 5). Ay hilal halindeyken bağ budanmaz, ağaç kesilmez, herhangi bir şey dikilmez. Çünkü ayın üzgün olduğuna inanılır. Bu durumda yapılan işlemin bereketi ve faydası olmayacağına inanılır. Dügün yapılırken bile ayın parlak zamanı kollanır. Bunda bir uğur aranır. Evliliğin sürdürülmesi, yuvanın mutluluğu buna bağlanır (Eyuboğlu, 1987: 57). Kars’ta ayın ilk hilalini gören kişi, hemen toprağa ve altına bakar. Bundan sonraki günlerinin güzel ve bereketli geçeceğine inanılır. Ağrı’da ise ay ışığında bekletilmiş ve uğuruna inanılmış dere ve göllerden alınmış sular, ürünün bol olması için tarla sulanan suyun içine katılır (Kalafat, 1995: 40). Anadolu’da bugün bile hilâl ilk görüldüğü zaman güzel bir insana veya altına bakılır ve bütün bir ayın iyi geçmesi için hayır duada bulunulur (Schimmel, 2004: 36; Kaynak Kişi 2). Erzurum’un Şenkaya ve İspir kazalarında cılız ve hastalıklı çocuklar anneler tarafından aya gösterilerek “ya al, ya ver.” denilir. Bunun sonucunda çocuğun ya iyileşeceğine ya da öleceğine inanılır (Kalafat, 1995: 31). Hilali parmakla gösterenin parmağında dolama çıkacağına inanılır. Ay parmakla gösterildiği vakit, dolama çıkmaması için parmak acı duyuncaya kadar ısırılmalıdır. Ay, nasıra ilaçtır. İlk ayı gören kişi “ayı gördüm yay gibi, Nasırım erisin yağ gibi “ dediği zaman nasırının eriyeceğine inancı yaygındır. Urfa’da da elinde siğil bulunanlar yeni aya bakarak “ayı gördüm hoş gördüm, siğilimin yerini boş gördüm.” diyerek siğilinın geçeceğine inanır (Kalafat, 1995: 40).

Güneş ve ay ile ilgili inanışlar bolluk, bereket, iyileşme ve sağlık üzerine yoğunlaşmıştır. Halk arasında ayın bereket, şans, sağlık, getireceği inancı

yaygın olduğu kadar aya bakarak niyet tutma ve fal bakma da yaygındır: Tunceli, Kars ve Bingöl’de hamile kadınlar aya bakarlar. Bu sırada karınlarındaki çocuk oynarsa, erkek ise kahraman olacağına; kız ise bereket getireceğine inanılır (Kalafat, 1995: 31). Ay hilal biçiminde iken iki ucu aşağı olursa o ay yağmurlu, yukarı olursa kurak olur inancı da yaygındır (Eyuboğlu, 1987: 57). Ay yeni çıkacağı zaman anne her akşam çocuklarına sorar “ilk ayı kim görecek bakalım.” Çocuklar dışarıya çıkar ve aya bakarlar. Eğer ilk ayı gören kız ise, o ayın o evde bereketli geçeceğine, bütün yiyeceklerde bolluk olacağına inanılır. Eğer erkek görürse, o ayın sıkıntılı geçeceğine inanılır (Soyyanmaz, 1972: 63). Hasta bir çocuğun iyi olup olmayacağını anlamak için de ay ışığı bir tasın içindeki suya aksettirilir sonra suya bir yumurta kırılır. Yumurtanın sarısı suyun dibine çökerse çocuğun iyi olmayacağına, yumurta sarısı suyun üstünde kalırsa çocuğun iyileşeceğine inanılır. Kürek kemiği ile aya bakarak savaş olup olmayacağı, savaş olacaksa hangi tarafın galip olacağı tahmin edilir. Ay Bedir halinde ilk doğarken üzerinde kırmızılık olursa dünyanın herhangi bir yerinde savaş olacağına inanılır (Kaynak Kişi 1).

Alevi-Bektaşî inanç çerçevesinde de Hz.Muhammed güneşe, Hz. Ali aya benzetilir. “Ay Ali, gün Muhammed, balıklar da suya hasret” nefesi Alevilerin çoğunluğu tarafından bilinmekte ve aynı inanç paylaşılmaktadır (Eröz, 1977: 388).

Eski Türk inanışlarında güneş ve ayın tutulmasının da muhtelif sebepleri vardır. Bu inanışlardan en yaygın olanı güneş ve ay ile kötü ruhlar mücadeleye kalkışlardır. Bu mücadele sonunda ay ve güneş yakalanıp karanlıklar dünyasına sürüklenirler. Bazen de ay, yedi başlı dev tarafından yenir. Güneş ve ay tutulduğu zaman, onları kötü ruhların elinden kurtarmak için bağırıp çağırılır ve davul çalınır. Bu gürültü ile kötü ruhların korkutulacağı inancı mevcuttur (İnan, 1972: 29).

Anadolu'da da ay ve güneş tutulması ile ilgili halk arasındaki yaygın inanışlardan bazıları şunlardır: Ay ve güneş tutulması kıyamet alametidir; büyük bir depremin olacağına, suların yükseleceğine inanılır. Ünlü kişilerin ölümüne işarettir. Ay veya güneş tutulursa o yıl kıtlık olur; savaş ve karışıklık çıkar. Ay ve güneş görmekle ilgili inanışlar ne kadar müspetse ay ve güneş tutulması ile ilgili inanışlar da o kadar menfidir.

Ay ve güneş tutulduğunda bütün Anadolu'da Orta Asya'dan gelen inanç bakiyeleri sebebiyle yapılan pratiklerde benzerlikler söz konusudur. Bunlardan bazıları şunlardır: Güneş veya ay tutulması okunmaya başlanır. Tutulmayı izleyen herkes tenekeleri davul gibi çalarlar (Gökbel, 1998: 123; Taylan, 1995: 107). Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca veya ok atılması, davul veya teneke çalınması, gürültü çıkarılması, Türk inanç sisteminde görülen kara ve ak iyeler ile ilgili inançtan kaynaklanmaktadır. Güneşin yüzünü kara iyelerin kapladığına ve ışığın yeryüzüne inmesine engel olduklarına inanırlar. Bu yüzden bu kara iyeleri korkutup kaçırmak için muhtelif yollara başvurulmaktadır (Kalafat, 1995: 38; Köksal, 2002: 53). Ayrıca tutulmayı görenler tutulma son bulana kadar şahadet getirirler. Tutulma başladığı zaman, bazı yerlerde iki rekât namaz kılınarak "Allah'ım ayımızı ve güneşimizi bırak" diye dua edilir (Gökbel, 1998: 123). Ayın ve güneşin çabuk kurtulması için "innafetahnaleke" suresi (2) okunur. Bütün bunlar ayın ve güneşin yüzünü örten karanlığı kovmak içindir.

Ay ve güneş tutulması ile ilgili inanışlara klâsik şiirimizde de yer verilmiştir. Bu inanışların Klâsik şiirimizde kullanılması bu inanışların toplumun bütün katmanlarında yer aldığı ve iltifat edildiğini göstermektedir.

Güneş tutulmasıyla ilgili inanışlardan biri de tutulma anında güneşe

bakmanın uğursuzluk getirdiğine dairdir. Hat gelince 'arız-ı dildâra hiç itmem nigâh / Mihre hengâm-ı kûsûfında nazar meş'umdur. Bu beyit için Ahmet Talat Onay, "Tutulmuş güneşe bakmak uğurlu sayılmaz, göze zarar vereceğine, bakanın akibetinin iyi olmayacağına itikat olunur; bakmak isteyenler de renkli çıra isiyile karartılmış bir cam ardından bakarlar. Bu beyitte bu itikatı gösterir demektedir (Onay, 1993; Köksal, 2002: 121).

Aşağıdaki beyitlerde de güneş tutulduğu zaman halkın bir takım gürültüler çıkarması adetine işaretler vardır. Gelibolulu Âli, Durak Ağa'ya yazdığı bir kasidesinde "Dünyayı parlatan güneş tutuldu diye ufukları inleme ve ağlama gürültüleri kapladı." demektedir (Aksoyak, 1999: 1/259; Köksal, 2002: 122).

Gökkuşağı

Türk dünyasında gök kuşağı, güneş ışıklarının kulağı, selamet köprüsü, ebe kuşağı gibi isimlerle anılır (Ögel, 1995: 228-229). Gökkuşağı, bütün Türk topluluklarında "göğü yere bağlayan bir tür köprü, özellikle de Tanrı'nın köprüsü olarak görülür. Bu sebeple de fırtınadan sonra ortaya çıkması Tanrı'nın öfkesinin yatıştığına belirtisi olarak yorumlanır (Eliade, 1999: 29). Altay Türkleri'nde de gökkuşağı yerden göğe uzanan bir su hortumudur. Gökyüzünde yaşayanlar bu hortumla suyu emip, yukarıya çekmektedirler. Yakut Türklerine göre de gökteki ruhlar bu hortumdan su ile birlikte bir kızı da çekmişler. Kız Baykal gölü kıyısında bulunmuştur. Yine Altay Türklerinde gökkuşağı Tanrı'nın dizginidir (Ögel, 1995: 230; İnan, 2006: 64). Buryatların sırıa erme törenlerinde kullanılan kurdelelere de gökkuşağı adı verilmektedir. Sibiryâ Şamanları ise sembolik olarak bir ipe mavi ve beyaz bezler asarak, bu gökkuşağı sembolü ile gökyüzüne çıkacaklarına inanmaktadırlar (İnan, 1995: 230; Havra, 1938: 25). Bu kurdele veya ipler gökyüzüne yolculuğu

simgelemektedir. Şaman davullarının üstünde de göğe doğru bir köprü olarak gösterilen gökkuşağı desenleri bulunur (İnan, 1995: 230). Türkler, şaman davulunu şamanın göğe çıkışında kullandığı göksel köprü (gökkuşağı) olarak görmüşlerdir. Bu göğe çıkma eylemi de davul ve köprünün iç içe geçmiş karmaşık simgeselliğinin bir parçasıdır (Eliade, 1999: 165).

Anadolu'da gökkuşağı; nur, yeşil Kabe, alyeşil çökmesi, yeşillik çökmesi, kırmızı yeşil, ebem kuşağı, Eleğim sağma, Alâim-i sema kelimeleriyle isimlendirilir (Gökbel, 1998: 126; Özdemir 1995: 57). Bu gün Anadolu'da özellikle de Aleviler arasında "Fatma Anamızın kuşağı" adıyla anılmaktadır (Eröz, 1977: 386).

Gökkuşağı ile ilgili inanışlarda Orta Asya'daki Tanrı'ya ulaşan köprü olması inancı temel teşkil etmektedir. Anadolu'da gökkuşağı ile ilgili pek çok inanış ve uygulama mevcuttur: Gökkuşağının, uçlarının iki dağa veya su kaynaklarının üzerinde oturduğuna inanılır. "Nur iyi insanların üzerine doğar" sözü gökkuşağı oluştuğu vakit söylenir ve hayra alamet sayılır (Gökbel, 1998: 126). Gökkuşağı renklerinden kışın uzun süreceği, o yıl çok kız çocuğu doğacağı, düşmanların yenileceği, barış olacağı gibi yorumlar halk arasında yaygındır (Özdemir, 1995: 56). Gökkuşağının altından geçme isteği çok yaygındır. Ancak bu güne kadar gökkuşağının altından hiç kimsenin geçemediği de söylenir. İnanca göre gökkuşağı hiçbir zaman altından geçmek için geçit vermez. Eğer bir kişi geçmeye teşebbüs ederse, gökkuşağı bir ayağını bulunduğu dağdan kaldırır, başka bir dağa koyar. Bu sebepten de altından geçmek mümkün olmaz. Her şeye rağmen altından geçmeyi başarabilen kişinin de bütün günahları dökülür. Ne istediği varsa olur (Kaynak Kişi 2). Çocuğu olmayan kadınların çocuğu olur. Hatta gökkuşağının altından geçebilenlerin oğlan ise kız, kız ise oğlan olacağı yolundaki inanışlar mevcuttur (Gökbel, 1998: 126).

Özdemir, Babaeski ilçesinde 1713'ten kalma yazma bir kitapta gökkuşağı ile ilgili şu bilgileri verir: "Gökkuşağının yeşili alta gelirse yaz günleri güzel olur. Sarısı alta gelirse hastalık çok zarar verir ama sonunda sağlık olur. Kızılı alta gelirse savaş olur. Gök Mavisini alta gelirse kış sert olur. Pembesi alta gelirse salgın hastalık olur. Boz renk alta gelirse yıl yağmurlu olur. Sular taşıp gemiler batar" (Özdemir, 1995: 57).

Anadolu'da çoğu yerde nur olarak isimlendirilen gök kuşağı ile ilgili inançları Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan geniş coğrafya ve inanç sisteminde değerlendirdiğimizde Gökkuşağı ile Tanrı arasında bir bağ kurulduğunu, gökkuşağı ile dilekler arasında bir bağlantı olduğunu görmekteyiz. Gökkuşağının Tanrıya ulaşmada, dileklerin Tanrıya ulaştırılmasındaki misyonu yine Eski Türk inanışlarında önemli yer tutan kozmik ağacın misyonu ve özellikleriyle de örtüşmektedir.

Yıldırım ve Şimşek İle İlgili İnanışlar

Eski Türkler hem şimşek hem de yıldırıma yaygın olarak "yaşın" adı verirdiler. Aynı zamanda bulutların içlerinde şimşek ve yıldırımları topladıklarını da bilirlerdi. Bu sebepten dolayı da şimşekli bulutlara "yaşınlıg bulut" denilirdi (Ögel II, 1978: 471). Türkler, yıldırım ve şimşek ay ve güneşle ilgili inanışlarında olduğu gibi Tanrı'nın gücü ve karar yetkisine bağlamışlardır. Bunun içindir ki "Tanrı yıldırım veya şimşek çaktırdı." derler (İnan, 1972: 29-30). Tanrının sıfatlarından biri de yıldırım çaktıran, tufan koparandır. Ayrıca rüzgâr, yağmur, yel de Tanrı'nın emrindedir. Ancak her birinin birer iyisi vardır (Bayat II, 2007: 163).

Eski Türk inanışlarında yıldırım ve şimşek hakkındaki tasavvurlar oldukça karışıktır. Uygurlar yıldırım ve şimşek Tanrı'nın mesajı olarak yorumlarlar. Yıldırım düşerken göğe ok atıp bağırırlar ve madenleri birbirine vurup

gürültü çıkararak yıldırımı karşılarlar (İnan, 1976: 30). Bu inanış ve ritüel diğer Türk boylarında da benzerlik göstermektedir. Ayrıca Anadolu'da da bakiyeleri yaşamaktadır. Yakutlar arasında rüzgârların dağlarda uyuduğu ve herhangi bir gürültüden uyandığı inancı hakimdir. Rüzgâr yıldırımı, şimşegi ve yeli harekete geçiren güç olarak bilinir (Bayat II, 2007: 165). Ayrıca Yakutlar yıldırım düşmesi ile bazı kötü ruhların yeryüzüne dağıldıklarına inanmaktadır. Altay Türkleri yıldırımı iyi ve uğurlu bir işaret olarak kabul ederler. Bazı ef-sanelerinde ise bunu izah ederler. Bu Altay inanışlarına göre” kötü ruhların en çok korktukları şey yıldırımdır. Yıldırım düştüğü zaman kötü ruhları kovduğu veya yok ettiğine, yıldırımdan kurtulmak isteyen kötü ruhların, ya ağaçların köklerine ya da insanların içlerine girdiklerine inanılırdı. Bazı rivayetlere göre de yıldırım tehlikesini hisseden kötü ruhlar hemen bir sincap şekline girerler ve ağaçların içlerine saklanırlardı. Yıldırım ise sincabın içine düşerdi (Ögel, 1995: 282). Ancak yıldırımın asla Tanrı'dan ayrıldığına inanılan kayın ağacına düşmeyeceği inancı yaygındır (İnan 1976: 122). Gagauzlara göre şimşek Aziz İlyas'ın şeytana attığı ok olarak kabul edilirdi. Kış mevsiminden sonra gök gürültüsü ilk defa işitilince demir ve taş alınarak vücudun çeşitli yerlerine vurulurdu, böylece insanın taş ve demir gibi sağlam olacağına inanılırdı (Kıyak, 2010: 220). Bazı inanışlara göre de yıldırım iyisi vardır. Bu iye yerdeki kötü ruhları takip eder, saklandıkları ağaçlara ateşini gönderir, böylece yıldırım düşer. Türk dünyasında ortak iye olarak kabul edilen yağmur yağdırmakla görevli olan Burkut Ata, Tatar ve Türkmenlerde yağmurun yanı sıra şimşek çaktırma görevini de yerine getirmektedir (Gökçimen, 2010: 70). Yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp saklanırsa, o yere kötü ruh giremez. Yıldırım ve şimşekten insanların korktuğu bir gerçektir. Bunun

içinde Kazak, Kırgız kadınları ilkbaharda, ilk şimşek çıktığı ve gök gürlediği vakit çadır çevresinde süt, ayran, kımız dolu kapları dolaştırıp “saçı “ töreni yaparlar. Bu bir nevi Tanrı'nın kızgınlığını azaltmak ve vereceği felaket ve zararları defetmek için yapılan bir dilek ve hacet törenidir (Ögel, 1995; 280). Ayrıca yıldırımın düşmesi, şimşegin çakması halk arasında yağmurun yağacağına da işarettir. Uzun zamandır yağmur yağmamıştır, gökyüzü kızgındır. Gökyüzü yere yağmur tanelerini dökerek öfke ve şiddetinden kurtulacaktır (Rayman, 3003: 91). Eski Türklerde değerli maden ve taşların, yıldırım defettiği veya insanlardan uzaklaştırdığı inancı mevcuttur. Kaş taşı ile ilgili inanç Divanü Lugatit-Türk'te yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmut, kaş taşından yaşın (Şimşek) madesinde“ Kimin yanında kaş bulunursa ona şimşek dokunmaz. Kaş lekesiz, saf bir beyaz taştır. Yüzlüklere konur. Sahibine şimşek dokunmaz çünkü yaradılışı böyledir (Kaşgarlı Mahmut III, 1986: 22, 152) diye bahseder. Kaşgarlı, bu taşın yeşim taşı olduğunu söyler (Kaşgarlı Mahmut, I 1985: 231).

Yıldırım düşmesinden sonra yapılan törenler Türkler arasında çok yaygındır. Eski Türkler yıldırım törenlerinden önce yıldırımı kurban vermek amacıyla atları azad ederlerdi. Bu tam manasıyla bir kurban törenidir. Azad edilen atlara sopalarla vurularak korkutulur ve kaçması sağlanırdı. Kaçan atı ne kimse tutabilir, ne sahip çıkabilir, ne de yakalayıp binebilirdi. Buryatlar arasında da atın üzerine süt saçılır ve baştan aşağı tüt-sülenirdi. Yıldırım düşmesinden sonra yapılan törenlerde şamanlar tarafından birtakım ritüeller de gerçekleştirilirdi (Ögel, 1995; 285-286). Eski Türkler'de yıldırımın düştüğü yer, kutsal sayılırdı. Bununla beraber bu yerin, insanlar ve hayvanlar için, pek iyilik getirmediği de, bir gerçektir. Bu sebeple insanlar mümkün olduğu kadar o yere pek yanaşmak istemezler ve hayvanlarını da o yerden

uzaklaştırırlardı. Kırgızlar yıldırımın düştüğü veyahut da otlarını yaktığı bölgeye hayvanlarını kesin olarak yanaştırma-
mazlardı. Onlara göre bu yerde otlayan hayvanların hemen tüyleri dökülür ve çırılçıplak kalırlardı. Çünkü bir yere yıldırım düşünce, yıldırım çivisi de o yere saplanır kalırdı. Uygurların ataları da yıldırım düşen yere toplanır; törenler yapar ve bu törenlerden sonra da kurban keserek aynı yere gömerlerdi. Bir müddet sonra yine aynı yerde toplanırlar, kadın ve erkek şamanlar dualar okurlar; savaşçılar da atlarına binerek, yıldırımın oyduğu çukurun veya yaktığı ağacın çevresinde dönerlerdi (Ögel, 1995: 284).

Anadolu'da ise yıldırımdan korunmak için yaygın olan mevcut inanışlar ise şunlardır: Gök gürleyip şimşek çakmaya başladığı zaman, herhangi biri elinde demir parçası varsa hemen onu ağaca çakar. Çünkü demirin bulunduğu yere yıldırım düşer inancı vardır. Yine yanında balta ve nacak cinsinden bir şeyler bulunanlar, bunları ağacın gövdesine saplayarak o ağaca yıldırımın düşmesini sağlayıp kendilerini bu tehlikeden korumuş olurlar. Yağmurlu ve bulutlu havalarda çoğu insan yıldırımdan korunmak için yanından bıçak taşır (Gökbel, 1998: 127). Gök gürleyip şimşek çaktığı zaman hemen şehadet getirilir. Herkes bildiği kadar sure okur ve dua eder. Ağrı'da gök gürleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar duvara sırtını dayayıp, ağızlarına demirden bir nesne alıp dişleri arasında sıkarsa, sırtının pek, dişlerinin sağlam olacağına inanılır (Kalafat, 1995 ; 36).

Orta Asya'dan Anadolu'ya olan serüveninde yıldırım düşmesi ve şimşek, güneş, ay, gökkuşağı ile ilgili müspet düşüncelerin aksine iyi karşılanmamıştır. İnsanoğlu ilkçağlardan bu yana bildiklerini merak etmiş, çözümlemeye, açıklamaya çalışmıştır. Zarar verici durumlar için de korunmak ve zararlarını bertaraf etmek için tedbirler geliştirmiştir. Tanrı'dan geldiğine inanılan ve kızgınlığın, öfkenin tezahürü olduğu düşü-

nülen yıldırım ve şimşek için de durum aynıdır.

Yağmur

Yağmur, pek çok kültürde gök Tanrı ile yeryüzünün birleşmesi yani bir çeşit kutsal düğün olarak algılanmaktadır. İnanışa göre göğün toprağı yağmur yoluyla döllemesi bitkilerin doğup büyümesini sağlamaktadır (Öztürk, 2009: 980). Hatta baharın ilk yağmurunun dertlere şifa olarak olarak telakki edilmesi, toplanan bu suların içilmesi veya bu sularla yıkanılması inanışlar arasında yer alır (Kaynak Kişi 1). Anadolu'da yağmur bu inanışlar doğrultusunda bereket, bolluk, rahmet, şifa olarak algılanır. Yağmur yağmadığı zamanlar da Tanrı'nın öfkesi olarak yorumlanır. Halk bir takım ritüeller vasıtasıyla yağmur yağdırma tesebbüsünde bulunur.

Türk kültür tarihine baktığımızda, yada taşı diye bilinen taş vasıtası ile kar ve yağmur yağdırıldığının örneklerini görmekteyiz. Yada taşı canlı bir varlık olarak kabul edilmektedir. Yada taşının kendine göre bir ısı ve sesi vardır. Altay dağlarının buzullu bölgelerinde bulunan bir taştır. Yağmur, kar ve bazen de don getireceğine inanılmaktadır (Ögel, 1995: 275). Yada taşı muhtelif tabiat olayları üzerinde müessir olduğuna inanılan, sihir yapmada kullanılan kıymete haiz bir taştır.

Saha (Yakut) Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur destanında yada taşı (sata) birbirine sürülünce yağmur yağacağına inanılan koyu renkli yeşil, yuvarlak ve sihirli olarak bilinir. Sahaların inanışlarına göre yada taşının sihirli bir gücü vardır. Sahalar yada taşının bulutsuz güzel bir yaz gününü fırtınalı bir güne, karlı boranlı bir kış gününü de güllük gülüstanlık bir bahar gününe dönüştürebileceğine inanılır (Ersöz, 2010: 109). Yada taşı sadece yıldırımdan, şimşekten korumaz, hava değişimlerine sebep olmaz onun sağlık mutluluk, şans verdiğine de inanılır. Çinliler bu taşın

Tanrıyla insanların ortasında olduğuna inanırlar (Yu Ming, 2009: 19).

Yağmur yağmadığı zamanlar Anadolu'da muhtemelen yada taşı inancının bir uzantısı olarak karşımıza çıkan "taş okuma" ritüeli mevcuttur. Çoğunlukla dere yataklarından toplanan yetmiş bin küçük taş çuvallara doldurularak o çevrede bulunan bir türbede toplanır. Halk çuvallardaki her bir taşta bildikleri ayetleri okur. Okunmuş olan taşlar tekbirlerle bir su kuyusuna atılır veya bir çeşmenin yalağına ıslatılır. Nehir, çay, dağ gibi yerlerde de son dualar edilip yağmur dilenir (Kaynak Kişi 1). Bu taş okuma sık yapılan bir ritüel değildir. Kuraklık son safhaya geldiğinde başvurulur, en kısa zamanda da netice alınacağına inanılır.

En yaygın ritüel ise "yağmur duasıdır" Türk dünyasının tamamında itibar ve iltifat bulan bu çözüm İslami kimlikle karşımıza çıkan eski Türk inanç bakiyelerinden başka bir şey değildir. Yağmur duasında kesilen kurbanlar, pişirilen yemekler ise saç ve adağın İslami formattaki uygulanış şekilleridir.

Türk dünyasında özellikle Türkmenler, Tatarlar arasında Burkut Ata yağmur yağdıran iye olarak kabul edilmektedir. Tatarlar, Burkut Ata'ya; Börket Ata, Börket Divana ve Yangır Eyesi adını verirler. Onlar arasındaki inansa göre Börket Ata gök katında yaşar. Kamcısını şakırdata şakırdata bulutları önüne katıp sürer ve istediği yere yağmur yağdırır (Gökçimen, 2010: 70; Gilmanov, 1996: 90). Özbeklerde de Mama Kuldurak adı ile anılan kadın yağmur iyisi mevcuttur. Kazaklarda da yağmur yağdırmakla mesul iyeler Makul ve Makkay'dır (Gökçimen, 2010: 70). Anadolu'da da yağmur dualarının genellikle bir türbede veya civarında yapılması aynı iyeler gibi veli kişileri Yaradan'la kul arasında vasıta kılmak içindir.

Yağmur yağmadığı zaman yağmuru yağdırmaya yönelik istek ve gayret yağmur çok yağdığı zaman da gösteril-

miştir. Güneş veya ay tutulmasında, gök gürültüsünde teneke çalarak korkutma temeline dayandırılan göğe taş atmak yağmur, kar, dolu çok yağdığına da en yaygın olan ritüeller arasında yer almıştır.

SONUÇ

Gökyüzü, güneş, ay, ebem kuşağı, şimşek, yağmur ile ilgili inanışlar ve ritüeller Türklerin kozmolojik düşüncelerini belirtmesi bakımından önemlidir. Gökyüzü ile ilgili bütün kültürler, Eski Türkler tarafından kutsal olarak tanımlanmış ancak Tanrı olarak algılanmamıştır. Eski Türklerin güneş ve diğer nesnelere, hürmet göstermesi, ululaması, hem Tanrı tarafından gönderilen mesajlar olduğuna inanılması hem de Tanrı'nın onlara verdiği inanan olağanüstü özelliklerinden ileri gelmektedir.

Türk tasavvurunda Tanrı'nın göğün en üst katında bulunması, göğün bütün kâinatı kucaklaması, güneş, ay ve yıldızları katlarında bulundurması, göğün ululanması için kafi sebeplerdendir. Güneş, ay ve yıldızlar da koruyucu iye mevkiindedir (Kalafat,1995:36-37). Göğün, güneş, ay ve yıldızların koruyucu vasıfları Tanrı tarafından verilmiştir. Bu inanç tezahürleri neticesinde birtakım ritüeller ortaya çıkmış ve bunlar geniş bir coğrafya üzerinde geçmişten günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Netice itibarıyla bu gün Anadolu'da yaşayan gökyüzü ile ilgili inanç ve ritüeller eski inanç bakiyeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bugün halk bu ritüellerin menşei bilmeden yapmaktadır. Bu uygulamaların bir kısmı da İslami ritüellerle sentezlenmektedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya olan serüveninde gün ve ay Türk sanatı ikonografisinde de yerini almıştır. Bu da Türklerin her dönemde güneş ve aydan etkilendiklerinin bir göstergesidir.

Neticede gökyüzüne ulaşamaması halkı, gökyüzü ve gökyüzünün element-

leri ve tezahür eden olaylar hakkında merakla beraber bir korkuya itmiş, korku da beraberinde saygıyı oluşturmuş ve tedbir almaya yöneltmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 İslami inanç içinde Allah, zaman ve mekân dışıdır. Allah için zaman ve mekân yoktur. Bakınız Kuran-ı Kerim, sure 112, Ayet 1-4
- 2 Kuran-ı Kerim, sure 48

KAYNAKÇA

- Alizade Rövsen, Astral Kültürelere Bağlı İnanmalar, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı 41, Erzurum 2009.
- Bayat, Fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi I, İstanbul: 2007.
- Bayat, Fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi 2, İstanbul: 2007.
- Campbell, Joseph, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Çeviren: Sabri Gürses) İstanbul: 2000.
- Çançibaeva, L. V. O Sovremennih Religioznih Perejtkah u Altaytsev, Etnografiya Narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri, Moskova: 1978.
- Çobanoğlu, Özkul. Türk Dünyası Epik Destan Geleceği, Ankara: 2003.
- Dilek İbrahim, Altay Destanları I TDK Ankara: 2002.
- Dilek İbrahim, Altay Destanları III TDK Ankara: 2007.
- Eliade, Mircea, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (Çeviren: Mehmet Aydın) Ankara: 1990.
- Eliade, Mircea. Şamanizm, (Çeviren: İsmet Birkan) İstanbul: 1999.
- Ergun, Metin. Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı: Alıp Manaş Ankara: 1998.
- Eröz, Mehmet. Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, İstanbul: 1977.
- Ersöz, Murat. Culuruyar Nurgun Bootur Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı, Ankara 2010.
- Esin, Emel. Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul: 2004.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. Anadolu İnançları, Anadolu Üçlemesi I, Ankara: 1987.
- Gılmanov, Galimcan. Tatar Mifları, Kazan: 1996.
- Gökbel, Ahmet. Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, Ankara: 1998.
- Gökçimen, Ahmet. Türkmenistan'da Bir Yağmur İyesi "Burkut Ata", Bilig Kış 2010 sayı 52.
- Harva, U. Die Religiösen Vorsestellungen der Altäischen Völker Helsinki: 1938.
- İnan, Abdülkadir. Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul: 1976.
- İnan, Abdülkadir. Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar TTKY. Ankara: 2006.
- Kalafat, Yaşar. Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara: 1995.
- Kalafat, Yaşar. Makedonya Türkleri Arasında Ya-

- şayan Halk İnanışları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı: 1994.
- Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lûgat-it- Türk Tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, TDKY Ankara: 1985-1986.
- Kıyak, Abdulkadir. Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar, Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, yıl.3, C.3 s 6 Temmuz-Aralık 2010.
- Koç, Yılmaz, Türk ve Alman Edebiyatında Ay, Türkiyat Araştırma Dergisi, sayı: 8 Güz 2000.
- Köksal, Fatih. Klâsik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler, Milli Folklor, Yıl 14 sayı 53 Bahar 2002.
- Malinowski, B. Büyü, Bilim ve Din, Çeviren: Saadet Özkal, Kabcacı Yayınevi İstanbul: 2000.
- Naskali, Gürsoy Emine. Altay Destanı: Maaday Kara, İstanbul: 1999.
- Schimmel, Annemarie. Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, İstanbul: 2004.
- Soyanmaz, İbrahim Hakkı. Ay ile İlgili İnanışlar "Türk Folklor Araştırmaları C. XIV. S.274 Mayıs: 1972.
- Öğel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi II. CİLT Ankara :1995.
- Öğel, Bahaeddin. Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt 2 Ankara: 1978.
- Özdemir, Ahmet. Folklor Penceresi, Ankara: 1995.
- Özkan, Fatma. Altın Arıç Destanı, Ankara: 1997.
- Özkan, İsa: Yusuf Bey- Ahmrıt Bey (Bozoğlan) Destanı, Ankara: 1989.
- Öztürk Özhan. Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Ankara: 2009.
- Rayman Hayrettin. Yozgat Yöresinde Bazı Şamanik ve Kozmogonik İnaçlar, Milli Folklor Yıl 15, sayı 60, 2003.
- Strauss, K. Levi, I Struktürnaya Antropoloqiya, Moskova, 1985.
- Taner, Nuri. Halk Kültüründe Ay I, Türk Folkloru sayı: 30 Ocak 1982.
- Taner, Nuri. Halk Kültüründe Ay II, Türk Folklor sayı: 31 Şubat 1982.
- Taylan, Ertugrul. Çokaklı Köyü, Kültür Bakanlığı, Ankara: 1995.
- Türkmen, Fikret. Türk Halk Hikâyelerinde Gökyüzü ile ilgili Alegoriler, Ankara: 2. Uluslararası, Türk Folklor Semineri Bildirileri: 1974.
- Yeniterzi, Emine. Divan Şiirinde Na't, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-96 Ankara: 1993.
- Yıldız, Naciye. Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, Ankara: 1995.
- Yu Ming. Chinese Jade, Sacred, İmperial and Civil Forms Translated by Xiao Ying, Culturel China Series, Beijing China: 2009.

Kaynak Kişi

- 1- Hafize Turan, Isparta, Keçiörlü, 85, okuma yazması yok.
- 2- Şükran Tıglı, Ankara 84, Lise mezunu.